Windekens, Prof. Dr. A. J. van: Essai de solution d'un vieux problème: la formation d'arm. *կանայ-* kanai- = gr. γυναι- «femme» 185—190.

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐ

Եդգարեան Աւ. Fh.՝ *Իրանի Չհարմհալ գաւառը, Թեհրան* 1963 (*գրախօսած՝ Հ. Հ. Ո.*) 567—568:

Երեմեան Ս. Տ.՝ *Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»ի* (*գրախօսած՝ Դկտ. Մ. Վ. Գրիգորեան*) 113—124:

Հուլունեան Հ. Յ. *եւ* Հաճեան Հ. Մ.՝ *Յուշամատեան Խոտորջուրի, Վիեննա* 1964 (*գրախօսած՝ Հ. Հ. Ո.*) 440—442:

Ղափադարեան Կ.՝ *Հաղբատ, Երեւան* 1963 (*գրախօսած՝ Հ. Հ. Ո.*) 279—280:

Մուշեղեան Եւգինէ՝ *Հայերէն արձանագրութեամբ առարկաներ, Երեւան* 1964, (*գրախօսած՝ Հ. Հ. Ո.*) 568—570:

Պետրոսեան Յ.՝ *Հայ գիտնականներ, Հրապարակախօսներ եւ Ժուռնալիստներ, Երեւան* 1961 (*գրախօսած Ա. Երեմեան*) 438—440:

Պտուկեան Պ. Զ.՝ *Կիլիկեան Հայաստանի դրամները, Վիեննա* 1962 (*գրախօսած Հ. Հ. Ո.*), 281—282:

Der Nersessian Sirarpie: Armenian Manuscripts in the Freer Gallery of Art (with 108 plates) Washington 1963 (*գրախօսած Հ. Հ. Ո.*) 570.

Leben des hl. Maschtotz von seinem Schüler Koriun, übersetzt von P. V. Inglisian, Düsseldorf 1963, (*գրախօսած Հ. Հ. Ո.*), 437—438.

Նոր հրատարակութիւններ, 123—128, 283—286, 443—448, 571—576:

Windekens, Prof. Dr. A. J. van: Essai de solution d'un vieux problème: la formation d'arm. *կանայ-* kanai- = gr. γυναι- «femme» 185—190.

Besprechungen

Edgarian A.: Die armenische Kolonie in Tchaharmahal (in Iran) Tehran 1963 besprochen von P. H. Oskian) 567—568.

Eremian S. T.: Armenien nach der „Geographie" bespr. v. Dr. P. M. Grigorian, 113—124.

Hulunian P. H. und Hadjian P. M.: Khotordjur,— seine Topographie, Geschichte und Dialekt (besprochen von P. H. Oskian), 440—442.

Ghafadarian K.: Haghbat, Erivan 1963, (bespr. von P. H. Oskian), 279—280.

Muscheghian E.: Gegenstände mit Inschriften im arm. Staatsmuseum zu Erivan, Erivan 1964 (besprochen von P. H. Oskian), 568—570.

Petrossian Y.: Armenische Gelehrte, Redner und Journalisten. Erivan 1961 (besprochen von A. Eremian), 438—440.

Bedoukian P. Z.: Die Münzen von Kilikisch-Armenien. Wien 1962, (bespr. von P. H. Oskian), 281—282.

Der Nersessian Sirarpie: Armenian Manuscripts in the Freer Gallery of Art (with 108 plates) Washington 1963, (besprochen von P. H. Oskian) 570.

Leben des hl. Maschtotz von seinem Schüler Koriun, übersetzt von P. V. Inglisian, Düsseldorf 1963 (besprochen v. P. H. Oskian), 437—438.

Neuerschienene Bücher, 123—128, 283—286, 443—448, 571—576.

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ԹԻՒ 10—12 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ-ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ ՀԸ. ՏԱՐԻ 1964

ԿԻՒՐՂԻ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԱՑԻՈՅ ԹՈՒՂԹ ԱՌ ԿՈՍՏԱՆԴԻՈՍ ԿԱՅՍՐ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲՆԱԳԻՐ

(Շարունակութիւն)

Կիւրեղ իր Թուղթին[35] սկիզբը (Ա.) կը յայտնէ թէ այս առաջին գիրն է որ Երուսաղէմէն կայսեր կ'ուղարկէ: Աւուր ըսել չենք ուզեր թէ Կիւրեղ սաղիմեան հայրապետութեան ամբողջ պատմութեան անմիջական Աթոռը բարձրանալէն յետոյ Թուղթս գրած է, պէս կամ քիչ մը յետոյ (Ե.) կրկին անգամ թէեւ հեղինակը յետոյ Երուկը նշէ թէ այս առաջին խօսքն է որ Երուսաղէմէն կայսեր կ'ուղղէ, ինչպէս նաեւ կրկին կը շեշտուի (Բ. եւ Ե.) թէ Թուղթս հրաշագործ եղելութենէն անմիջապէս յետոյ իբրեւ աւետիս մը կայսեր ուղղուած էր: Եթէ այս բանը 351ին կամ, ինչպէս Վոգտին հետ[36] կը կարծենք, աւելի ուշ տեղի ունեցած է, իսկ Կիւրեղ արդէն 348ին եպիսկոպոս եղած էր, Թղթիս առաջին անգամ գրուած ըլլալու շեշտուած յիշատակութիւնը կրնայ միայն մէկ բանի ծառայել, այսինքն՝ գրութեանս եւ անոր մէջ Թաքուն խնդրանքին աւելի մեծ ծանրակշռութիւն մը տալ: Ամէն պարագային մէջ ակնրախ է Թղթին սկիզբն իսկ Երուսաղէմի շեշտեալ յիշատակութիւնը, մանաւանդ երբ մտածենք Կիւրղի եւ Ակակ Կեսարացւոյն միջեւ տեղի ունեցած երկարատեւ կռիւները մետրապոլտական նախապատուութեան համար: Միւս կողմէն Թուղթիս առաջին նախադասութիւնները, նման գովաբանական ճառի մը նախաբան խօսքերուն, կը դիտեն հացէակրին անձնական փառաբանութիւնն եւ այն մը հակադիրներով: Այսպէս՝ Թուղթս չ'ուզեր շողոքորթական խօսքեր ուղղել, այլ երկնային տեսիլներ աւետել. չ'ուզեր ճարտասանութեամբ համոզել, այլ սուրբ աւետարաններու մարգարէութեանց ճշմարտութիւնը հաւաստել կանխասաց դէպքերուն իրականանալով: Ակներեւ է հոս հրաշագործ երեւոյթներու հաւաստումը համեմատութեամբ Կոստանդիանոս Մեծի խաչի տեսիլքին. — τούτῳ νίκα «այսու յաղթեսցես» — եւ գինանշանի՝ «Լաբարոն»ի կապակցութեամբ՝ պատմուած Եւսեբիոս Կեսարացիէն[37] — Կոստանդիանոս երդումով կը հաստատէ, իսկ Կիւրեղ մարգարէութեանց կատարման կը դիմէ:

Երկրորդ հակադրութիւնը (Բ.) կը պատկերացնէ երկրաւոր պսակներն, որոնցմով կայսրը յաճախ կը պսակուէր, եւ երկնքի վրայ տեսնուած աստուածային գոհութեան երեւոյթներու լոյսը: Ասոնք, որոնք իր Թագաւորութեան շրջանին Երուսաղէմ տեղի ունեցան, ոչ թէ անոր համար, որպէս զի տգիտութենէն աստուածագիտութեան հասնի, այլ որպէս զի վաղուց ստացած գիտութեան մէջ աւելի հաստատուի: Միթէ խօսքս համեմատութեան եզր մը չէ՞ Կոստանդիանոսի հետ, որ տեսիլքէն յետոյ ճշմարիտ Աստուածգիտութեան՝ միայն աստուածգիտութեան հասաւ: Այս համեմատութիւնը ծանօթութեան կը մղուինք կերպապէս յաջորդ նախադասութեամբ. այսինքն՝ որովհետեւ Կոստանդիոս Աստուծմէ աւելի մեծ երկնային պսակներով պատուած է քան իր հայրը, կը հետեւաբար պարտական է մեծագոյն երախ-

---

[35] *Հրատ.* Migne, PG 33, col. 1165—1176:

[36] J. Vogt, Berichte über Kreuzerscheinungen aus dem 4. Jh. n. Chr., in «Ann. de l'Inst. de philol. et d'hist. orientales et slaves» 9 (1949) 593—606, *որմէ կ'օգտուինք յաջորդ տողերու համար:* *ըստ ճարտասանական աւանդութեան շարք*

[37] Vita Constantini, ed. Migne, PG. 20, col. 905—1232. *մանաւորապէս* I, 28, 31, 37:

ԱԵՏ ԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ Библиотека ՀՍՍՌ-Арм ССР

© National Library of Armenia

տագիտութիւն Աստուծոյ հանդէպ եւ մեծագոյն քաջութիւն թշնամիներու դէմ ցոյց տալ գիտնալով որ իր թագաւորութեան չրջանին պատահած հրաչքներն իր կառավարութեան աստուածապաշտութիւնը կ'ուզէն հաւաստել: Ուստի Թղթիս հասցէականը պէտք է դիտնայ որ ինքն Աստուծմէ մեծագոյն երկնային պահակներով պատուած է քան իր հայրը Կոստանդիանոս: Աւելի կ'ուզէ ըսել թէ Կոստանդիոսի համար տեղի ունեցած խաչի հրաշագործ երեւումը կը գէշ Կոստանդիանոսի ունեցած տեսիլքը: Անկարելի է չնչմարել որ թուղթս մրցակցութեան ելած է Եւսեբիոսէն պատմուած Կոստանդիանոսի տեսիլքին հետ անդիտանալով հանդերձ նման տեսիլքի մը իրողութիւնը:

Այս պատրաստութենէն յետոյ կու գայ երրորդ հակադրութիւնը (Գ·) աստո ածասկը Կոստանդիանոսի ժամանակ Երուսաղէմի մէջ խաչափայտը գտնուեցաւ, իսկ Կոստանդիոսի ժամանակ, որ բարեպաշտութեամբ իր հայրը կը գերազանցէ, կը պահին հրաչքները — ոչ թէ երկրէն, այլ երկընքէն, այսինքն՝ մեր Տիրոջ եւ Փրկչին յաղթական նշանը, սուրբ խաչը, լուսաւոր ճառագայթներով պայծառացած, Երուսաղէմի մէկ տեսնուեցաւ: Այս երկու թագաւորներու միջեւ եղած համեմատութիւնը կը տարածուի միայն Երուսաղէմ պատահած դէպքին վրայ, ինչպէս երկու անգամ քաղաքին յիշատակութիւնը կը ցուցնէ: Սակայն իր եզրակացութեան մէջ մէկը չատ յառաջ գացած կ'ըլլայ, եթէ այս խօսքերէն հետեւցնէ թէ Եւսեբիոսի պատմուածքը Կոստանդիանոսի խաչի տեսիլի մասին չատ ուշ ծագում առած է[38] եւ կամ թէ կիւրեղ այս պատմուածքը ընդհանրապէս չի ճանչնար: Ոչ· առանց յիշատակելու կ'ուզէ զայն ալ:

Ապա կը հետեւի հրաչքի դէպքն եւ ասոր մեկնութիւնը (Դ — Զ): Սուրբ Պետրոս կոստէի այս օրերուն — ասով հասկնալու է ըստ հին քրիստոնէական բացատրութեան Ցինանց 50 օրուան չրջանը — Մայիս 7ին, ժամն երեքին չատ մեծ լուսափայլ խաչ մը երեւցաւ սուրբ Գողգոթայէն մինչեւ սուրբ Զիթենեաց լեռն երկարող երկնակամարին վրայ· ոչ թէ մին կամ միւսը տեսաւ, այլ քաղաքին ամբողջ ժողովուրդը, ոչ թէ երեւակայեալ պատկեր մ'անցողակի, այլ ժամերով տեսանելի էր, թէ ինչպէս իր չողչողուն լոյսերով արեւու ճառագայթները գլեց: Ամէն մարդ՝ երիտասարդները եւ ծերերը, այրեր եւ կիներ, քրիստոնեաներ եւ օտար աշխարհէ եկած հեթանոսները, սուրբ եկեղեցին դիմեցին, ամէնքը միաբերան փառաբանեցին Յիսուս Քրիստոս մեր Տէրը, Աստուծոյ միածին Որդին, հրաչագործը, որովհետեւ ասոնք գործով ու փորձառութեամբ քրիստոնէական վարդապետութեան ծանօթութեան հասած էին: Այս ազդեցիկ խօսքերով (Դ·) հրաչքն եւ ասոր առաջ բերած ազդեցութիւնը ներկայացնելէն յետոյ կը նկարագրէ հետեւանքները (Ե·) այս հրաչքին արժանի եղող Երուսաղէմի բնակիչներն երախտագիտութեամբ առլցուն Աստուծոյ երկրպագութեան պաշտօն մատուցին եւ պիտի չարունակեն մատուցանել եւ սուրբ վայրերուս մէջ անդադար պաղատագին պիտի աղօթեն կայսեր աստուածասէր կառավարութեան համար: Կիւրեղ ինքը փութացած այս Թղթով կայսերական աստուածպաշտութեան ուրախ լուրը հասցնելու, որպէս զի կոստանդիոս աւելի քաջալերուած իր յոյսը մեր Տիրոջ՝ Յիսուսի Քրիստոսի վրան դնէ: Բայց միաժամանակ իր սովորական քաջութեամբ, այնու որ զԱստուած ինքնին իրեն դաշնակից ունի, յօժարակամ առջեւէն կրէ խաչի յաղթական նշանն, այսինքն երկինքն երեւցած խաչի նշանը: Կիւրղի այս տողերը հասկնալու համար անհրաժեշտ է որ Կոստանդիանոս Մեծի խաչադրօշը (Լաբարոնը) վերյիշենք, որովհետեւ քնաւ անդրադարձ մեկնութիւն չի տրուիր թէ ինչու համար երկնքի վրայ երեւցող նշանը զինուորական — պատերազմական նշան պէտք է դառնայ· ուստի Եւսեբիոսի քով յիշատակուած Կոստանդիանոսի պատուէրն իրրեւ ծանօթ կ'ենթադրուի: Վերջապէս պէտք է դիտել որ հոս Կիւրեղ Եւսեբիոսէն տարբեր ճամբայ կը քալէ, այսինքն խաչի երեւումն իրրեւ կատարումն մարգարէներու եւ նոյն իսկ Քրիստոսի ըրած կանխասացութեանց յառաջ բերելով տէրունական խօսքը Մատ. ԻԴ. 30· «ապա երեւեսցի նշան որդւոյ մարդոյ յերկինս»: Կայսեր յորդոր կը կարգայ

[38] H. Grégoire, La «conversion» de Constantin, in «Rev. de l'Univ. de Bruxelles, 36 (1930—31) S. 254 f.; W. Seston, La conversion de Constantin et l'opinion païenne, in «Rev. d'hist. et de philos. relig.» 16 (1936), S. 250 ff.

իր սովորեալ սուրբ Գրքի ընթերցման ժամանակ աւետարանական այս մարգարէութեանց վրայ ակնարկ մը նետէ եւ դանոնք յառաջիկայ մտածութեան նիւթ ընէ, որովհետեւ մեր Փրկչին կանխասաց իրերը բոլորովին պէտք է պահպանել Թշնամւոյն ուժէն վնաս չկրելու համար (Զ·): Թէ կիւրեղ հոս երկրորդ գալստեան ընկերացող թեղ հոս երկրորդ գալստեան ընկերացող խաչը (eschatologie) կ'ուզէ մատնանշել, անհիմն ենթադրութիւն չէ: Որովհետեւ գրուածքին մէջ յաճախ Քրիստոսի երկրորդ գալուստէն եւ այս կանխող նշաններու մասին անդրադարձած էր· «Յայնժամ երեւեսցի, ասէ, նշան որդւոյ մարդոյ յերկինս» (Մատ. ԻԴ· 30): «Նշան ճշմարիտ առանձինն Քրիստոսի խաչն լուսաճաճանչ· իսկ նշան խաչին այս ինչ է· յառաջագոյն գայ քան զարքայ, յայտ առնէ զխաչելեալն յառաջագոյն, զի տեսցին, զոր յայնժամ խոցեցին, ընկեցին եւ նչկահեցին նոքա (յոան. «Հրեայք»), կոծեսցին ազգ առ ազգս եւ ասասցեն· Սա է, որ սպանաւ եւ ասասցեն· սա է, որ թաքաւ ընդ երեսս, սա է, որ կապեցաւն· սա է, որ խաչեցաւն, նչկացաւ եւ կապեցաւն· սա է, որ խաչեցաւն, նչկահեց

ղոքն ընդունեցաւ[43]: Այսպէս եպիսկոպոսի եւ կայսեր միջեւ կապն արդէն ստեղծուած էր: Կիւրղի այն յորդորը թէ Կոստանդիոս խաչի հրաշագործ երեւման պատճառաւ աւելի պէտք է արիանոյ թշնամիներուս դէմ (Բ·), թէ նա Աստուծոյ իրրեւ դաշնակցի հետ խաչն իրրեւ զինանշան առնէ-էն պէտք է տանի (Ե·), հաւանական կը դարձնէ թղթիս Թուականը դնել Մադնենիոսի հետ եղած պատերազմի տարիներուն, որ կայսրութեան արեւմտեան մասը յափըշտակելով հեթանոսական յոյսերը կրկին արծարծած էր: Շատ մը հին հեղինակներ Երուսաղէմի խաչի երեւումն անմիջնորդաբար Մուրսայի ճակատին հետ կապակցութեան մէջ դրած են, սակայն այս ժամանակագրութիւնը սխալ է, որովհետեւ Կիւրեղ բացայայտ կերպով Մայիս 7 իբր խաչի երեւման օր կը յիշէ, իսկ ճակատը 351ի Սեպտեմբեր 28ին տեղի ունեցած է: Կը կարծենք թէ ընդհանրապէս 351 տարին իբր Թուղթի գրութեան ժամանակը կարելի չէ նկատի առնել: Նաեւ Հայդենբերգի[44] խորհրդածութիւնը թէ «համազոյակից» բացատրութենէն խուսափող «Կոչումն ընծայութեան» ճառերու եւ այս Թղթին միջեւ, որուն վերջաբանին մէջ «համազոյակից»ը կը գտնուի, աւելի երկար ժամանակամիջոց կը պահանջուի, չի կրնար որոշիչ դեր խաղալ· որովհետեւ ինչպէս վերն (ծնթ. 14) արդէն յիշեցինք, վերջաբանին «համազոյակից»ը չատ հաւանական է որ յետսամուտ է — չունի հայ թարգմանութիւնն ալ:

Շատ աւելի ծանրակշիռ են սակայն ուրիշ նկատողութիւնները: Երբ Թղթին հեղինակը կայսեր մարմնաւոր որդիները կը մաղթէ, այս չի կրնար 351ին եղած ըլլալ, երբ նա արդէն այրի էր, այլ կը ցուցնէ Եւսեբիայի հետ կնքած երկրորդ ամուսնութեան յաջորդող շրջանը, իսկ սա տեղի ունեցաւ հաւանաբար 352/53ի ձմեռն, երբ Կոստանդիոս Միլան կը գտնուէր[45], այս ժամանակ Մադնենտիոսի դէմ մղուած պատերազմը տակաւին կը չարունակուէր: Կոստանդիոս 353ի վերջը Արելատի մէջ իր «կեսար»անուանուելուն (324ին) երեսնամեակը տօնեց ամբողջ ամիս մը տեւող մեծաշուք հանդէսով[46], որ անտարակոյս քանի մ'ամիս յառաջ արդէն յայտարարուած էր· հետեւաբար բազմաթիւ խաղաղ տարիներու շրջաններու մաղթանքը 353ի Մայիս 7էն — խաչի հրաշագործ երեւման օրէն յետոյ բոլորովին արդական հիմ մը կը ստանայ: Նաեւ արիանոսեան կռուին միջոցին տիրող ընդհանուր կացութիւնը կը մատնանչէ 353ի ամառն իբրեւ այն յարմար ժամանակն, երբ Նիկիոյ հաւատքը յայտնի դաւանող Կիւրղի պէս մէկն իր անձնական խնդրին համար կրնար կայսեր դիմել: Այս ժամանակն էր որ Ս· Աթանաս ալ իր պատգամաւորները Միլան անոր կ'առաքի, ինչպէս եւ Լիբերիոս քահանայապետը կ'աշխատի սխալհոդոս մը դատարել արեւելք եւ արեւմուտք կրկին անգամ միացնելու համար: Վերջապէս այս Թուականով (353) կարելի է նաեւ Թղթիս մէկ տարօրինակ կէտը հասկնալ, այլազգ վերաւորիչ ու զայրակղեցուցիչ պիտի դառնար: Կիւրեղ «Կոչումն ընծայութեան» ԺԵ· ճառին մէջ խօսելով Քրիստոսի երկրորդ գալստեան մասին ըստ Զաքարիա մարգարէի տեղիքին (Մտ· ԻԴ· 30 եւ Յայտ· Յովհ· Ա· 7) երկնքի վրայ երեւցող խաչի պզդեցութիւնն առանձնապէս Հրեաներուն մերձեցուցած է· ἵνα ἰδόντες οἱ πρότερον ἐκκεντήσαντες καὶ ἐπιβουλεύσαντες Ἰουδαῖοι κόψωνται φυλαὶ κατὰ φυλὰς λέγοντες· οὗτός ἐστιν ὁ ....[44] Իսկ Թղթին մէջ միայն քրիստոնեաները եւ հեթանոսները հրաշքի պզդեցութեան ներքեւ գՔրիստոս փառաբանելու կը դրդուին, Հրեաներու մասին զարմանալիօրէն բնաւ խօսք չկայ: Այս լռութիւնն անով կը մեկնուի որ նախորդ տարին Պաղեստին, մանաւանդ Գալիլեայի շրջանին մէջ ծագած Հրեաներու մէկ ապստամբութիւնը հռոմէական զօնդերն անզութ կերպով ջախջախած եւ պաղեստինեան հրէութիւնն աղէտալի վիճակի մը հասցուցած էին[48]:

Ըստ այմ 353ի Մայիս 7էն յետոյ[49] կիւրեղ իւր Թուղթն առ Կոստանդիոս կայսր գրած է եւ գլխաւորաբար այն նպատակով որ Ակակի հետ ունեցած կռուին մէջ կայսրն իր կողմը չհրէ: Վերջինս կը հաճէր մասնաւորապէս միշտ երկնքի բացառիկ բանաւով մը իր ուղղափառութիւնն ապացուցած տեսնել[50] եւ կիւրեղ է վիճակի էր իրեն այս ապացոյցը տալ: Երուսաղէմի խաչի երեւումը կիւրեղ գիտցաւ կայսեր մերձեցնել ճիշդ այն ժամանակն, երբ սա տէրութեան արեւմտեան կողմը քրիստոնեաներու թշնամի յափշտակիչի մը դէմ ճակատի եղած էր եւ միաժամանակ կը պատրաստուէր եկեղեցական կուսակցութիւններու մէջ վճռական կերպով միջամտել: Ուստի տուաւ ասոր երկնային օգնութեան ապահովութիւնը, հետեւաբար այժ ու զօրութիւն, որուն համարժէք Ակակ ոչինչ կրնար հակադրել:

Ինչպէս որ Թուղթիս մեկնութենէն տեսնուեցաւ Կիւրեղ իր այս ձեռնարկով մրցակցութեան ելաւ Ակակի նախորդին, Եւսեբիոս Կեսարացւոյն հետ, որ Կոստանդիոս Մեծի ունեցած խաչի հրաշալի տեղիանոս Մեծի ունեցած խաչի հրաշալի տեսիլը գրով հաղորդած է մեզի: Ցայտնի է որ նա ուզեց տողերու ընդմէջէն հասկցնել թէ Երուսաղէմի սուրբ վայրերու մէջ պատահած այս հրաշալի դէպքը համեմատելով Կոստանդիանոսի ունեցած խաչի տեսիլքին հետ մասնաւոր առանձնաշնորհում մըն էր եւ գերազանց քան նախապատկերը· սակայն խոյս կու տայ յանուանէ յիշատակել, որովհետեւ չէր ուզեր յայտնի կերպով Կոստանդիանոս Մեծի փառքին վնասել եւ կամ նման համեմատութիւն մը ընելու յանդգնիլ:

(Շարունակելի)

Հ· Վ· ԻՆԳԻԼԻԶԵԱՆ

---

[43] Socrates, hist. eccl. II, 40, տե՛ս եւ Mader, անդ էջ 19 յջ·:

[44] A. Heisenberg, Grabeskirche und Apostelkirche, I, 1908, S. 85 յջ·: Հեղինակիս չանգը գտնել տարի մը (357), երբ Պենտէկոստէի տօնը ըստ կաբելային Մայիս 7ին մօտ ըլլայ, հարկաւոր չէ, որովհետեւ, ինչպէս վերը նշեցինք, Զատիկ եւ Պենտէկոստէի միջեւ գտնուող ժամանակամիջոցը հին ժամանակ պարզապէս Պենտէկոստէ կ'անուանէր:

[45] Տե՛ս Seeck, ի Real-Encyclop. Pauly-Wissowa, IV (Stuttgart 1900), 1071:

[46] Ammianus Marc., XIV, 5, 1:

[47] Cat. XV, 22, «զի տեսցեն, զոր յայնժամ խոցեցին, ընկեցին եւ նշկահեցին ընդ ոմն (յուն. ἕνα τινά), կոծեցին ազգ առ ազգս եւ ասասցեն. Սա է, որ... (էջ 323):

[48] Hieronym., Chron. 2368; Theoph. Chron. 5843; Socrates, hist. eccl. II, 23; Sozom. hist. eccl. IV, 7, 5:

[49] Ասոր հակառակ 350ի Մայիս 7էն յետոյ Թղթիս գրութեան ժամանակը դնողներ ալ կան, այսպէս՝ H. Grégoire et P. Orgels, S. Gallicanus, consul et martyr dans la Passion des ss. Jean et Paul, et sa vision «Constantinien» du Crucifié. «Byzantion» (Bruxelles) 24 (1954), 595—599:

[50] Կայսեր այս ինքնահաւանութեան ու մեծամտութեան մասին արտայայտուած է Լուկիփեր կալարիտանի (Սարդինիա) († 370/71) կրքոտ ոճով գրուած եւ կայսեր ինքնին ուղղուած 5 գրքերէն միոյն մէջ՝ Luciferi episcopi Calaritanis, De regibus apostaticis, Migne, PL. 13, col. 793—818 — նկատի առնելով հին կտակարանի թագաւորներն, որոնք ատանելով հին կտակարանի թագաւորներն, որոնք ատուածադիր օրէնքէն չեղած էին:

ՄՈՎՍԷՍ ԴպԻՐ ԿԱՐՆԵՑԻ

Վիեն· Մխիթարեանց Մատենադարանին թ· 156 ձեռագիր Տաղարանը ունի քանի մը տաղեր, որոնց տուներու սկզբնատառերը կը կազմեն «Մովսէս»: Դարձեալ անոնցմէ ոմանց խորագրին մէջ կայ· «Տաղ առ կոյս Մարիամ Մովսէսի ասացեալ Արզուրումեցուոյ» կամ «Տաղ առ սուրբ կոյսն Մարիամ ուսեմն Արզուրումեցոյ (Մարիամ կոյս երանելի· համմտ· Տաչեան Հ· Յ· Մայր յուցակ Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, էջ 459): Իսկ թ· 160 Ձեռագիր Տաղարանին մէջ կայ· «Ողբ ի վերայ ազգին Մեղրոյ, ասացեալ ի կարնեցի Մովսէս գպրէ» (անդ էջ 469):

Մովսէս, քանի որ տաղեր ունի, ուրեմն տաղասաց է, նմանապէս քանի որ Արզուրումցի կամ կարնեցի կը յորջորջուի, յայտնի է թէ կա՛մ կարին քաղաքին մէջ եւ կամ անոր նահանգին մէջ ծնած կամ ապրած ըլլայ: Թէ ի՛նչ պարագաներու տակ իր կեանքը անցուցած է եւ ի՛նչ գործեր ըրած, չենք գիտեր, միայն այսքանը ծանօթ է որ գպիր էր (համմտ· վերը): Անոր տաղերու Ձեռագրերու մէջ եղած արտագրութիւններէն կրնանք հետեւցնել որ ԺԸ· դարու տաղասաց ըլլալու է: Ա՛ճառեան նկատի ունենալով որ անոր տաղերը կը գտնուին 1758ին գրուած վերոյիշեալ Տաղարանին մէջ, կը գրէ· «Մովսէս կարնեցի տաղասաց, նախ քան 1758» (Անձնանուններու Բառարան, Գ· հատ·